

“TIRILISH KOMPLEKSI”

*Denov tadbirkorlik va pedagogika
Pedagogika fakultet maktabgacha
ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi
Madina Baxriddinova Sadridin qizi.
Norboyeva Xurshida Sulaymon qizi.
Xodjanova Surayyo Baxtiyor qizi.*

Annotatsiya.

Mazkur maqolada Chaqaloqlik davri psixologik xususiyatlari Perinatal va chaqaloqlik davrida psixofiziologik rivojlanishga xos xususiyatlar , Tug’ilish davri inqirozi , “Tirilish kompleksi ” Go’daklik davrida psixik rivojlanishda kattalar bilan emot-sional muloqotning axamiyati (emotsional deprivatsiyaning salbiy oqibatlari) ba-tafsil yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: tetiklanish kompleksi, muloqot, turli davr inqirozi, Psixofiziologik, cheklangan xulq-atvor, muqarrar- reflektor shakillari, go’daklik, intellekt (aqliy fa-oliyat).

Kirish.

Psixalogiya soxasini taraqqiy etishi uchun sarflangan invitsitsiyalar ortig’i bilan qaytishiga shubxa yo’q.

SH.M.Mirziyoyev.

“Tirilish kompleksi” – tug’ilish davri inqirozi . Perinatal va chaqaloqlik davrida psixofiziologik rivojlanishga xos xususiyatlar , ilk bolalik davrida psixik rivojlanish xususiyatlari , bir yosh inqirozi , ilk bolalik davrida nutqning rivojlanish xususiyatlari, ilk bolalik davrida o’z-o’zini anglashning rivojlanishi va 3 – yosh inqirozi, go’daklik davrida psixik rivojlanishda kattalar bilan emotsional muloqot-ning axamiyatlarini o’z ichiga oladi.Go’daklikdagi psixologik rivojlanish asoslari va xususiyatlari chaqaloqlik (tug’ilgandan boshlab bir-ikki oylikgacha).Bola ko’pchilik jonivorlarning bolasiga qaraganda ancha ojiz tug’iladi . U nisbatan cheklangan xulq-atvor,tashqi olamga moslashishning muqarrar-reflektor shakillari jamg’ar-masiga ega bo’ladi. Tug’ma xulq-atvor shakillarining kamligi bola kuchsizligini emas, kuchini tashkil etadi – u deyarli cheksiz aqliy rivojlanish , xulq-atvorning yangi shalikllariga ega bo’lishning yangi tajribalarini o’zlashtirish imkoniga ega bo’ladi. Chaqaloq rivojlanishining farqli xususiyatlari shuki , uning analizatorlari faoliyati somatik (jismoniy) harakatlarga qaraganda tezroq shakillanadi. Shu tariqa munosabat refleksi rivojlanadi va xilma-xil shartli reflektor aloqalari shakillana boshlaydi. Chaqaloqlik davri oxiri va go’daklikning boshlanishida “tetiklanish kompleksi” – kattalarning

paydo bo'lishiga munosabat bildirish paydo bo'ladi. Go'daklikda (bir-ikki oylikdan bir yoshgacha) go'dak to'laligicha kattalarga bog'liq bo'ladi (uni ovqatlantirishadi, yuvuntirishadi, ag'darib qo'yishadi, qo'lga olishadi sayr qildirishadi, allalashadi, gapirishga, yurishga o'rgatishadi). Xayotning birinchi yili so'ngiga kelib go'dak ayrim so'zlarni tushunadi va ilk so'zlarni ayta boshlaydi. Tasodifan odamlar davrasidan chiqib qolgan inson bolasi o'z rivojlani-shida insoniy imkoniyatlar darajasigacha ko'tarila olmaydi. Faqat ijtimoiy muxit va ta'lim natijasidagina bolada insonlarcha his qilish va fikirlashga qodir shaxsiyat shakillanadi. Go'daklik so'ngida bolalar kattalarga taqlid qila boshlaydilar. Maq-sadli xarakter va taqlid intensive rivojlanayotgan intellektdan (aqliy faoliyatdan) dalolat beradi. Bola xarakter jarayonida o'zining va boshqalarning harakatlariga taqlid qilib fikirlashga o'rganadi. Go'daklikdagi psixologik rivojlanish asoslari va xususiyatlari chaqaloqlik (tug'ilganidan boshlab bir – ikki oylikgacha). Chaqaloq boshqa yosh davridagi odamlarga qaraganda kuchsiz, zaif, ojiz ko'rinsa – da, ba'zi jixatlari bilan kattalardan ustunlik qiladi. E.A.Arkinning fikricha, chaqaloqlik davri-ning kuchli jixatlari ko'pincha uning o'sish quvvatida o'z ifodasini topadi. U har oyda ikki sm dan o'sadi, uning og'irligi har kuni 1,6-2 grammdan ortib boradi. Uning shiddatli sur'at bilan o'sishi ko'proq individning vegetativ nerv sestemasi ichki sekretiya (buqoq, qalqon, osti va usti) bezlarning faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Shuni aloxida takidlash lozimki, ichki sekretiya bezlari ishlab chiqargan maxsus garmonlar qonga, organizmning jismoniy o'sishini belgilaydi. Chaqaloqning jadal sur'atda o'sishi shu davrning o'ziga xos xususiyati bo'lib, uning o'sishiga ta'sir etuvchi omillar ovqat, sof xavo, quyosh nuri, nafas olish, parvarish. Bola bir oyga to'lgach o'zini parvarish qilayotgan odamga intiladigan, talpinadigan bo'ladi va buning misoli tariqasida uning kishilar orasida "o'z" kishisini tanishi va ajratishini aytish mumkin. Mazkur psixologik holatni N.L.Figurin va M.P.Denisovlar "jonlanish" deb ataganlar. Bu davrda, bolaning psixik dunyosida tetiklik, his-tuy-g'usida esa atrof-muhitdan ta'sirlanishi o'z aksini topadi. Ularning fikricha, bola-ning katta yoshdagi odamlarga o'z munosabatini bildirishi uning bundan keyingi o'sishini belgilovchi bosqich vazifasini o'taydi. Psixolog E.K.Kaverina bolaning tashqi ta'siriga javob bildirishini tadqiq qilib, unda odamning va jismlarga munosabat bir xilligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, insonning aft-angoriga his-tuy-g'ular uyg'onishi keyinchalik vujudga keladi. Tasirga berilish va tasirlanishning mazkur shakli bola bilan kattalar o'rtasidagi aloqaning boshlang'ish ko'rinishi xisoblanadi. Shaxslar aro aloqaning bu shakli chaqaloqlik davrining tugashi va ilk bolalikning boshlanishidan dalolat beradi. Psixolog D.B.Elkonin nazaryasiga ko'ra chaqaloqlik davridan ilk bolalik, go'daklik davriga o'tishning o'ziga xos xususiyat-lari mavjuddir. Ma'lumki bola tug'ilishi va rivojlanish davri va bu jarayonda yuzaga keladigan muammolar kishilik jamiyati taraqqiyoti turli davrlarda xam o'z dolzarbligini yo'qotmagan va shunday bo'lib qoladi. O'tgan ajdodlarimizning qomusiy

asarlari bola taraqqiyoti va tarbiyasi masalalari katta o'rin egallaydi . Abu Nasir Farobiyning “ Masalalar moxiyati ” , Abu Rayxon Beruniyning “ O'tmish yodgorliklari ” , Ibn Sinoning “ Tib qonunlari ” , asarlari , A. Navoiyning “ Maqbul ul qulb ” asarlari shular jumlasidandir. Psixik taraqqiyotning bir bosqichidan ikkinchisiga o'tish bosqichlarida yosh krizislari yuz beradi yani inqirozi . Krizislar ikki yosh davri oralig'ida yuz berganligi sababli bir yosh davrining tugashi va ikkinchi yosh davrining boshlanishiga to'g'ri keladi . Barcha yosh krizislari bazi umumiy belgilarga ega bolalar krizislar davrida qaysar , asabiy bo'lib qoladilar , kattalar bilan nizolar paydo bo'ladi , avvalo bajaradigan ishlarini qilishdan bosh tortadilar , krizislar davrida paydo bo'ladigan yangi extiyojlari qondirilmaydigandan bolalar shunday reaksiya namayon qiladilar , shaxsning ontagenizidagi ijtimoiy rivojlanish ikki yo'nalishda ishtimoylashuv va individuallashuv ko'rinishida bo'ladi. Bola organizimiga o'zini saqlash va rivojlanishiga yordam beruvchi jarayonlar guruxi shakllanadi. Shu asosda munosabat refleksi rivojlanadi va xilma-xil shartli reflektor aloqalari shakllana boshlaydi. Chaqaloqlik davri oxiri va go'daklikning boshlanishida «tetiklanish kompleksi» - kattalarnig paydo bo'lishiga munosabat bildirish paydo bo'ladi. Go'daklikda (bir-ikki oylikdan bir yoshgacha) go'dak to'laligicha kattalarga bog'liq bo'ladi (uni ovqatlantirishadi, Yuvintirishadi, yo'rgaklashadi, ag'darib qo'yishadi, qo'lga olishadi, sayr qildirishadi, allalashadi, gapirishga, Yurishga o'rgatishadi va h.k.). 2ayotining birinchi yili so'ngiga kelib go'dak ayrim so'zlarni tushunadi va ilk so'zlarni aytish boshlaydi. Tasodifan odamlar davrasidan chiqib qolgan inson bolasi o'z rivojlanishida insoniy imkoniyatlar darajasigacha ko'tarila olmaydi. Faqat ijtimoiy muhit va ta'lim natijasidagina bolada insonlarcha his qilish va fikrlashga qodir shaxsiyat shakllanadi. Go'daklik so'ngida bolalar kattalarga taqlid qila boshlaydilar. Maqsadli harakat va taqlid intensiv rivojlanayotgan intellektdan (aqliy faoliyatdan) dalolat beradi. [Bola harakat jarayonida](#), o'zining va boshqalarning harakatlariga taqlid qilib, fikrlashga o'rganadi. -bola tug'ilishga harakat qilayotgan paytida uning miyasini bir xil kulrang massa tashkil etadi, uning nerv tolalarida mislin qobig'i bo'lmaydi. Chaqaloq boshqa yosh davridagi odamlarga qaraganda kuchsiz, zaif, ojiz ko'rinsa-da, ba'zi jihatlari bilan kattalardan ustunlik qiladi. E.A.Arkinning fikricha, chaqaloqlik davrining kuchli jihatlari ko'pincha uning o'sish quvvatida o'z ifodasini topadi. U har oyda ikki sm dan o'sadi, uning og'irlig har kuni 1,6-2 grammdan ortib boradi. Uning shiddatli sur'at bilan o'sishi ko'proq individning vegetativ nerv sistemasi, ichki sekretiya (buqoq, qalqon osti va usti) bezlarining faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Hayotining birinchi oylarida, bola bezovtalangan paytlarda, qo'l va oyoqlarning harakati juda betartib, bir-biriga moslashmagan, beixtiyor holda bo'ladi. Keyin harakatlar asta-sekin «ongli»lashib boradi va bu harakatlar yangi sezgilarning manbai bo'lib xizmat qiladi, bu murakkabroq harakatlarga o'tishni tayyorlaydi. 3-3,5 oylik bola, unda hali aniq

koordinatsiyalashgan harakat bo‘lmasa ham, qo‘llarini o‘yinchoqlarga uzatadi. Aniq koordinatsiyalashgan harakat 4 oyli bolada yaxshi ko‘rinadi. Bola o‘yinchoqni bemalol qo‘liga ololadi. Uni tutib olib, u-bu yog‘iga qaraydi, og‘ziga tegizib ko‘radi va shu yo‘l bilan ko‘plab har xil taassurotlar oladi. Ikki oylik bola, qorni bilan yotqizib qo‘yilsa, boshini ko‘tara boshlaydi. Uch oylikda esa yotgan holda tirsagiga tiranib turadi va bemalol u yoq-bu yoqqa qaray oladi. SHu bilan birga, qo‘ltig‘idan tutib turilsa, oyog‘ida turadi. 8-8,5 oyligida boshqalarning yordamisiz o‘tira oladi, emaklaydi va biror narsaga suyanib oyog‘ida tura oladi. 12-13 oyligida o‘tirib, tura oladi, birovning yordamisiz qadam qo‘ya oladi, demak, bola yura boshlaydi. Bolaning vaqtida yurib ketmasligiga salomatligiining nochorligi, chaqaloqligida ko‘p kasal bo‘lganligi va umumiy harakat hamda sezgi organlarining kech rivojlanishi sabab bo‘ladi. Bolaning harakatlari rivojlanishi hayotini birinchi yilida judayam tez maromda kechadi, o‘n ikki oy ichida erishilgan taraqqiyot hayratlanarli. CHeklangan qo‘l-oyoq, boshni tug‘ma umumiy elementar harakatlar to‘plamidan iborat imkoniyatga ega bo‘lgan, amalda yordamga muhtoj mavjudotdan bola kichkina odamga aylanadi, u nafaqat ikki oyoqda oson turuvchi, balki muhitda nisbatan ozod va mustaqil harakatlanuvchi oyoqlar harakati bilan bir vaqtda lokomotsiyalardan ozod fazoda (harakatni ta‘minlovchi funksiyalar) qo‘l bilan murakkab boshqaruv harakatlarini va atrofdagi olamni tadqiq etishga mo‘ljallangan harakatlarni amalga oshira oladi. YAngi tug‘ilgan bolada diqqat qilish qobiliyati bo‘lmaydi. Unda turli qo‘zg‘ovchilar ta‘sirida asta-sekin ixtiyorsiz diqqat rivojlanib boradi. Bolaning tasavvur doirasi qancha kiswa bo‘lsa, uning o‘zi uchun tanish va yangi bo‘lgan predmetga nisbatan diqqati shuncha intensiv va davomli bo‘ladi. Diqqatning psixik ta‘siri ma‘lum, u sezgi kompleksini idrok mustahkam saqlanishiga yordamz

Xulosa .

Xulosa qilib aytganda “Tirilish kompleksi ” – chaqaloqlik davri oxiri va go‘daklik- ning boshlanish davri hisoblanadi . Go‘daklik davri bolaning tugalganidan bir yoshlarigacha bo‘lgan davrini o‘z ichiga olib , bu davrda bola tashqi muxitga mos -lashishi uchun ma‘lum darajada yetilgan nerv tizimi hisoblanadi. Go‘daklik davri inson hayotidagi organic ehtiyojlarini (kislorodga , ovqatga issiq yoki sovuqqa) qondirishga nisbatan yo‘naltirilgan xatti-xarakatning tug‘ma , instinktav shakillari sof holda kuzatiladigan yagona davr hisoblanadi .

Foydalanilgan adabiyotlar .

1. Nishonova Z.T.,Do‘stmuxamedova Sh .A ., Tulyaganova Sh. T. Redagogik psixologiya . -T.; Fan va texnologiyalar markazining nosmaxonasi 2018 .
2. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya . T ., TDPU, 2011 .
3. Ivanova I ., Zufarova M. Umumiy psixologiya . O‘z . FMJ., 2014 .
4. Davlatshin M.G., Do‘ptmuxamedova Sh.A ., Movlonov M.M.To‘ychieva S.M.,”Yosh va pedagogik psixologiya ‘. T.TDPU , 2010 .